

Artikel: 'Eendracht doet cleyne saecken bloeyen'. De Waterlandse Unie en de verkoop van de heerlijkheid Waterland in 1731

Auteur: Renate G.A. Smit

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 43.1, 9-19 .

© 2021 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Abstract: In the seventeenth century various collaborations emerged between villages in Holland in order to protect their interests from the politics of the regional government, the *States of Holland*, and local rulers. One of these collaborations was the *Waterlandse Unie*, a collaboration with a more permanent character than others. In 1731 the States decided to sell the right to rule the villages, also named the *ambachtsheerlijkheden*. The members of the Unie decided to collectively buy them to prevent the selling of the Waterland region to a third party. The purchase was successful. It was the first and only purchase of multiple *ambachtsheerlijkheden* by a collective of villages. The *Waterlandse Unie* had played a decisive role in all of this. The case study of the *Waterlandse Unie* shows the political culture of village councils in the early modern Republic. In addition, it demonstrates the importance of collaboration for the political culture of the Republic.

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

'EENDRACHT DOET CLEYNE SAECKEN BLOEYEN'

DE WATERLANDSE UNIE EN DE VERKOOP VAN DE HEERLIJKHEID WATERLAND IN 1731

In 1731 werd een deel van de bestuurlijke macht over zes dorpen van Waterland te koop aangeboden door de Staten van Holland. De Waterlandse dorpsbesturen besloten om het gezamenlijk te kopen om te voorkomen dat het in handen kwam van iemand buiten Waterland. In het proces van de aankoop speelde hun onderlinge samenwerkingsverband, de Waterlandse Unie, een bepalende rol.

Renate G.A. Smit

In 1595 vormden zes dorpen in Waterland de Waterlandse Unie.¹ De leden waren Broek in Waterland, Ransdorp, Zuiderwoude, Zunderdorp, Landsmeer en Schellingwoude.² Het doel van het samenwerkingsverband was om samen sterk te staan tegenover de steden die zetelden in de gewestelijke overheid, de Staten van Holland, en de baljuw. De baljuw was een functionaris die de hoogste rechtsmacht in een gebied in handen had. Zowel de steden als de baljuw probeerden voornamelijk hun eigen belangen te behartigen, die vaak niet overeenkwamen met die van de dorpen. Doordat de dorpen minder macht hadden, dolven hun belangen het onderspit. Om sterker te staan, besloten de dorpen een samenwerkingsverband te vormen. Ze spraken af als eenheid op te treden om hun belangen te beschermen (fig.1). De Waterlandse Unie was niet de enige dorpssamenwerking; in de zeventiende eeuw besloten verschillende dorpen om hun belangen

gezamenlijk te behartigen om sterk te staan tegenover steden en lokale machthebbers.³

In 1731 bleek de samenwerking van de Waterlandse dorpen belangrijker dan ooit. De Staten hadden besloten om een gedeelte van de bestuursmacht over de Waterlandse dorpen te verkopen, tegelijkertijd met die van andere dorpen en kleine steden in Holland.⁴ Dit zou betekenen dat iemand van buiten Waterland macht zou kunnen krijgen over de dorpen. De dorpsbesturen zouden dan niet alleen hun belangen moeten beschermen tegenover de Staten en de baljuw, maar ook tegenover een ambachtsheer. Het was nog maar de vraag of hij de belangen van Waterland voorop zou hebben staan. Was er een mogelijkheid om te voorkomen dat de bestuursmacht over Waterland in handen kwam van een derde partij? Kon de Waterlandse Unie hier een rol in spelen? Aan de hand van het archief van de Waterlandse Unie zullen deze vragen beantwoord worden.⁵

Figuur 1: In 1652 kozen de Waterlandse dorpen het net gebouwde raadhuis van Ransdorp als vergaderplaats. Van-daag de dag prijkt het wapen van Waterland, een zwaan, nog steeds op de gevel. De pijlen die hij in zijn poot houdt, verwijzen naar de zes hoofddorpen van Waterland. De tekst onder de zwaan verwijst naar de Waterlandse Unie: 'Een-dracht doet cleyne saecken bloeyen in macht en oock in welstant groeyen'.

Bron: Wikimedia Commons.

Daarnaast zal worden beschouwd wat de casus van de Waterlandse Unie zegt over de politieke cultuur van de Republiek.⁶ Samenwerking was niet alleen belangrijk voor dorpsbesturen, maar ook voor stedelijke, gewestelijke en zelfs landelijke bestuursorganen. De Republiek was namelijk in naam een eenheid, maar in de praktijk verdeeld. Op elke bestuurslaag, van dorp tot gewest, was er een grote mate van bestuurlijke zelfstandigheid. Samenwerken was voor bestuurders binnen de Republiek daarom van het grootste belang.

VROEGMODERNE DORPSSAMENWERKINGEN

De dorpen van Waterland waren niet de enige dorpen die een samenwerkingsverband aangingen. In de zeventiende eeuw ontstonden verschillende dorpsamenwerkingen. Net als de Waterlandse Unie wilden deze dorpen hun belangen gezamenlijk behartigen. Dat zij zich hiertoe genooddaakt voelden, had zowel te maken met de politieke structuur van het vroeg-

moderne platteland als veranderingen in het politieke bestel van de Republiek. De dorpen hadden namelijk lokaal gezien redelijk veel macht in handen — zo konden inwoners verschillende ambten in het dorpsbestuur bekleden — maar moesten op regionaal en gewestelijk niveau het onderspit delven. Om dit toe te kunnen lichten en te begrijpen waarom dorpen gingen samenwerken, is het noodzakelijk om eerst naar de bestuursstructuur van het vroegmoderne platteland te kijken. Vanwege de grote bestuurlijke verschillen tussen de gewesten geldt deze beschrijving alleen voor Holland.⁷

De dorpen van Waterland hadden te maken met een door de Staten benoemde baljuw. Hij was verantwoordelijk voor de hoge rechtspraak in geheel Waterland, omdat de ambachten van dit gebied in het bezit waren van de Staten. Maar wat is een ambacht? Vanaf de Middeleeuwen was het Hollandse platteland verdeeld in verschillende ambachten. De ambachten waren de ambtsgebieden van

"WAT MAAKTE DE WATERLANDSE UNIE UNIEK?"

een schout. Hij had de leiding over de rechtspraak in zijn gebied en stond onder de baljuw. In eerste instantie waren deze ambachten in handen van de landsheer, de machthebber van de Nederlanden. In de tweede helft van de zestiende eeuw was dit koning Filips II van Spanje. Toen de noordelijke Nederlanden zich tijdens de Opstand in 1581 losmaakten van het Spaanse Rijk en als republiek verdergingen, kwamen de ambachten in handen van de Staten van Holland.⁸

Zowel de Staten als de landsheer voor hen, konden ervoor kiezen om de ambachten zelf te besturen of de rechten over de ambachten in leen te geven. Ook konden de rechten over een gebied worden verpacht, verkocht of geschonken. Het belangrijkste recht dat in leen werd gegeven, was de 'heerlijkheid'. Dit was een geheel aan economische, juridische en bestuurlijke rechten dat binnen een bepaald gebied gold. Ook werd de term soms gebruikt om het gebied aan te duiden waarin de rechten golden. De Staten konden de gehele rechtsmacht uit handen geven, er was dan sprake van een hoge heerlijkheid, of de lage en middelbare jurisdictie, een ambachtsheerlijkheid.⁹ Ze konden er ook voor kiezen om de rechten over een ambacht niet in leen te geven. Dit gold voornamelijk voor gebieden in het Noorderkwartier, Holland benoorden het IJ. Een ambacht bleef dan 'in s'graven boezem'. Dit gold ook voor de ambachten van Waterland.¹⁰

De dorpsbestuurders van Waterland hadden op gewestelijk niveau dus te maken met de Staten en regionaal met de baljuw. Dat veel dorpen in de zeventiende eeuw gingen samenwerken, had te maken met het feit dat beide partijen steeds meer macht naar zich toe trokken als gevolg van nieuwe machtsverhoudingen na de Opstand. Dit ging ten koste van de macht van dorpsbestuurders. De baljuw van Waterland was bijvoorbeeld betrokken bij

de aanstelling van verschillende functionarissen in de dorpen, maar erkende de rol van de dorpsbesturen hierbij niet. De dorpsbestuurders konden de baljuw hier niet zelf op berispen: hij stond immers boven hen in rang.¹¹

Tegelijkertijd profiteerden steden van de versterkte machtspositie die de Staten vergaarden na het afzetten van landsheer Filips II. In de Staten waren de steden altijd al meer vertegenwoordigd dan het platteland en dit nam tijdens de Opstand alleen maar toe, met achttien stemmen tegen één. Het platteland werd formeel gezien vertegenwoordigd door een lid van het Ridderschap.¹² De steden maakten gebruik van deze positie door verordeningen uit te vaardigen die bedoeld waren om de handelspositie van de eigen stad te versterken. Deze wetgeving ging vaak ten koste van economische bedrijvigheid op het platteland. Vanwege de geringe vertegenwoordiging van het platteland in de Statenvergadering kwamen de steden ermee weg.¹³

Om iets tegen de machtsinbreuken van de steden en de baljuws te doen, moesten de dorpen aankloppen bij de gewestelijke overheid in Den Haag. Voor vroegmoderne dorpelingen was dit heel bewerkelijk. In welke vorm moesten ze het bezwaar indienen? Aan wie moesten ze het richten? Waar moesten ze heen? Wat konden ze wel en niet eisen? Anders dan steden waren dorpsbestuurders niet bekend met de politieke cultuur in Den Haag. De eerste pogingen van individuele dorpen om hun belangen te behartigen, mislukten. Het gebrek aan kennis over de politieke gang van zaken en het ontbreken van een sterke handelspositie, belemmerden het proces. In de zeventiende eeuw ontdekten dorpen dat ze beter in staat waren om hun belangen te behartigen als ze samenwerkten. Op deze manier konden ze kosten en kennis met elkaar delen en klachten meer gewicht geven. Het ge-

volg was het ontstaan van verschillende dorpssamenwerkingen. Het gezamenlijk behartigen van belangen was nieuw, maar de onderlinge samenwerking niet.¹⁴

De Waterlandse Unie werd voornamelijk opgericht om gezamenlijk het hoofd te bieden tegen inbreuk op de belangen van Waterland, voornamelijk door de baljuw, en om de gedeelde economie te versterken en te beschermen tegenover steden als Amsterdam. In 1595 legden de dorpen de samenwerking schriftelijk vast als het 'Compromis van Waterland'. In 1619 zetten ze het om in de 'Waterlandse Unie'; inhoudelijk veranderde er echter weinig. Voor de dorpen in Waterland was een samenwerking gunstig, omdat ze in veel opzichten op elkaar leken en zo dezelfde belangen deelden: ze vielen onder de Staten en de baljuw van Waterland, hadden dezelfde rechten, leefden voornamelijk van visserij en scheepvaart (en later van veehouderij) en hadden te maken met de groeiende invloed van Amsterdam. Door samenwerking konden deze gedeelde belangen beter worden beschermd. Bovendien zouden er bij een samenwerking kosten en kennis kunnen worden gedeeld in het proces om hun belangen bij de gewestelijke overheid te behartigen.¹⁵

Wat maakte de Waterlandse Unie uniek? Het was niet de enige dorpssamenwerking die in deze tijd ontstond. De Unie had echter wel een meer permanent karakter dan de meeste samenwerkingen. Zo waren er veel samenwerkingen met een tijdelijk karakter met als doel om een specifiek probleem aan te pakken, zoals bepaalde wetgeving binnen de plattelandspolitiek van de Staten. Daarnaast waren er belangengemeenschappen die werden gevormd voor een langere tijd, maar die minder vaak bijeenkwamen dan de Waterlandse Unie en hun samenwerking niet schriftelijk vastlegden.¹⁶

DE VERKOOP VAN WATERLAND

In 1731 kwamen de leden van de Waterlandse Unie voor een dilemma te staan. De Staten van Holland hadden besloten om een gedeelte van de bestuurlijke macht over de Waterlandse dorpen te veilen. Hetzelfde gold voor andere dorpen en kleine steden in Holland. De aanleiding was de hoge schuldenlast van de Staten, die onder andere was veroorzaakt door oorlogen. In 1672 werd de Republiek aangevallen door Engeland, Frankrijk en de bisdommen Keulen en Münster, in wat later bekend zou komen te staan als het Rampjaar. De Republiek was niet op deze aanval voorbereid. Het scheelde niet veel of de staat zou de strijd hebben verloren. Het Rampjaar bleek achteraf gezien het keerpunt voor de grote welvaart die de staat in de zeventiende eeuw had gekend. Na 1672 maakten de Fransen en de Engelsen een economische inhaalslag en bedreigden zo de internationale concurrentiepositie van de Republiek. Daarnaast zouden er meer oorlogen volgen die de schatkist van de Republiek niet ten goede kwamen. Het gevolg van deze economische tegenslag was dat de Republiek grote schulden kreeg. Vooral voor Holland viel dit zwaar. Zij had namelijk als rijkste en machtigste gewest altijd het grootste deel van de kosten van de Republiek betaald.¹⁷

Zodoende verkochten de Staten van Holland tussen 1722 en 1741 103 ambachtsheerlijkheden om de schatkist te vullen.¹⁸ Een ambachtsheerlijkheid bestond uit het recht om de lage en middelbare jurisdictie in een gebied uit te voeren. Waterland bestond uit de ambachtsheerlijkheden Broek, Ransdorp, Zuiderwoude, Zunderdorp, Landsmeer en Schellingwoude. De rechterlijke macht van de baljuw was uitgesloten van de verkoop en bleef in handen van de Staten. Toch kreeg een ambachtsheer veel invloed in het gebied waarvan hij de bestuurlijke macht kocht. Zo kreeg hij onder andere een rol bij de benoeming van lokale bestuurders en kreeg hij economische rechten in han-

den. De dorpen van Waterland waren bang dat de toekomstige ambachtsheren, net als de Staten en de baljuw, hun belangen voor die van Waterland zouden plaatsen. Maar wie waren deze potentiële ambachtsheren?¹⁹

Tussen 1722 en 1741 werden de meeste heerlijkheden gekocht door (voornamelijk Hollandse) regenten.²⁰ Hiermee haalden ze de adel in als hoofdbezitters van heerlijkheden. Regenten kochten vaak heerlijkheden die zich in de omgeving bevonden van de plek waar ze hun ambt beoefenden. Het was voor hen zowel een manier om hun sociale status te verhogen als een manier om bestuurlijke ervaring op te doen. De tweede groep die ambachtsheerlijkheden kocht, bestond uit steden. Vooral vanaf het einde van de zeventiende eeuw kochten zij veel heerlijkheden. Voor steden was het een manier om het grondgebied van de stad te

Er waren dus verschillende gegadigden voor het kopen van ambachtsheerlijkheden. Voor de ambachtsheerlijkheden van Waterland betekende dit dat ze in handen konden komen van adel, regenten, steden of gegadigden zoals kooplui. Er was echter ook een andere optie: de dorpsbestuurders van Waterland konden de ambachtsheerlijkheden zelf kopen. Ze zouden niet de eerste zijn: tussen 1722 en 1741 werden twintig ambachtsheerlijkheden gekocht door inwoners van de heerlijkheden zelf. Zij kochten de heerlijkheden niet in eigen naam, maar als functionarissen. Dit betekende in feite dat de ambachtsheerlijkheid zichzelf kocht. Dorpsbesturen kochten de eigen ambachtsheerlijkheid vanuit een streven naar zelfbestuur en het beschermen van de economie. Op 12 juli 1731 organiseerden de leden van de Waterlandse Unie een bijeenkomst om over deze

"ALS ER EEN MOGELIJKHEID WAS OM DE HEERLIJKHEID WATERLAND IN HAAR GEHEEL TE KOPEN, DAN WAS HIJ ER WAARSCHIJNLIJK VAN OP DE HOOGTE."

vergroten en macht te krijgen over het omliggende platteland. De heerlijkheid en de steden werden niet door hetzelfde bestuur geleid. Vaak behielden ambachten een eigen bestuur onder leiding van een lid van het stadsbestuur, zoals een burgemeester. Voor dorpen kon het ongunstig uitpakken als hun ambachtsheerlijkheid werd gekocht door een stad. Steden kregen namelijk directe macht over dorpen naast de indirecte macht die ze over het platteland uitoefenden via de Staten van Holland. Dit maakte het lastiger voor dorpsbesturen om hun belangen tegenover steden te behartigen bij de Staten. Burgers vormden de derde groep kopers. Dit was een zeer uiteenlopende groep waaronder zowel kooplieden als bankiers vielen.²¹

mogelijkheid te vergaderen. Tijdens de vergadering bleek dat alle dorpen voorstander waren van het kopen van de ambachtsheerlijkheden. Net als dorpen die vóór 1731 de eigen ambachtsheerlijkheden kochten, wilden ze meer bestuurlijke macht vergaren. Bovendien konden ze zo een einde maken aan het conflict met de baljuw.²²

De dorpen waren echter niet van plan om ieder hun eigen ambachtsheerlijkheid te kopen. Ze wilden liever gezamenlijk, met alle leden van de Waterlandse Unie, geheel Waterland kopen. Dit was nog niet eerder gedaan door dorpen die vanaf 1722 ambachtsheerlijkheden hadden gekocht. Zij hadden individueel de eigen ambachtsheerlijkheid gekocht. Het was uniek dat een collectief van dorpen uit verschillende ambachtsheerlijkheden

"MAAR BETEKENDE DIT DAN OOK HET EINDE VAN DE WATERLANDSE UNIE?"

gezamenlijk de heerlijkheden kochten. Wat maakte dat de Waterlandse dorpen samen de ambachtsheerlijkheden wilden kopen? De beweegredenen van de dorpsbesturen zijn niet opgenomen in het verslag van de vergadering van 12 juli, maar kunnen wel beredeneerd worden. Waarschijnlijk vloeide de wens om gezamenlijk Waterland te kopen voort uit de samenwerking van de Waterlandse Unie. De dorpen werkten al jarenlang succesvol samen om hun gemeenschappelijke belangen te behartigen. Wanneer ze gezamenlijk de heerlijkheden van Waterland zouden kopen, zouden ze hier nog beter toe in staat zijn. Bovendien zou het de dorpen in staat stellen om de kosten, die de heerlijkheden met zich meebrachten, te verdelen.²³

HET VERZOEK

In juli 1731 naderde de veiling van de ambachtsheerlijkheden van Waterland. Op 7 augustus zouden ze aan de beurt zijn. De veiling was het moment waarop de Staten besloten of ze een bod accepteerden (of afwezen). Het was geen samenkomst van kopers waarbij een veilingmeester de verkoop leidde. Alle geïnteresseerden hadden in de dagen voorafgaand aan de veiling de mogelijkheid om een bod uit te brengen. Maar welke stappen moesten de dorpsbesturen van Waterland hiervoor zetten? Zoals eerder vermeld, waren Hollandse dorpsbestuurders vaak niet bekend met de politieke cultuur van de gewestelijke overheid. Dorpsbesturen schakelden daarom soms een 'solliciteur' in om hen hierbij te helpen. Een solliciteur was een professioneel tussenpersoon die, in ruil voor geld, hielp met het opstellen van verzoekschriften en met het lobbyen in Den Haag. De Waterlandse dorpen besloten om een solliciteur in te schakelen om hen te helpen bij de aankoop van Waterland.²⁴

Op 13 juli spraken afgevaardigden van de Waterlandse dorpen voor het eerst met de solliciteur af in de 'Nieuwe Stads herberg' in Amsterdam, net buiten de havenpoort van de stad. De solliciteur die de dorpen daar ontmoetten, was pensionaris Van Sanen. De eerste kwestie waarmee Van Sanen de dorpen hielp, was het ontdekken of de ambachtsheerlijkheden van Waterland in hun geheel gekocht konden worden en tegen welke prijs. Er waren immers in het verleden geen andere dorpen geweest die als collectief meerdere heerlijkheden hadden gekocht en zo als voorbeeld konden dienen. Om advies in te winnen, reisden afgevaardigden van de dorpen met Van Sanen naar Den Haag. Daar gingen ze in gesprek met de 'Edel Mogende Heer de La Bassecour'. Jacob de la Bassecour vertegenwoordigde Amsterdam in de Staten van Holland, was lid van de Gecommitteerde Raden en stond bekend om zijn financiële deskundigheid.²⁵ Als er een mogelijkheid was om de heerlijkheid Waterland in haar geheel te kopen, dan was hij er waarschijnlijk van op de hoogte.²⁶

De La Bassecour vertelde de afgevaardigden en Van Sanen dat de Staten eigenlijk van plan waren om 'ieder hooftdorp en zijn aankleven' apart te veilen.²⁷ Maar, zo stelde hij, de Staten zouden waarschijnlijk akkoord gaan met de verkoop van geheel Waterland wanneer de dorpen 36 tot 40 duizend gulden zouden bieden. De bedragen die de afgevaardigden De La Bassecour hadden voorgelegd, die varieerden van twaalf- tot twintigduizend gulden, waren volgens hem daarentegen 'beneden des Lands fatzoen'.²⁸ Uit de ontmoeting met de La Bassecour blijkt hoe belangrijk het was om op de hoogte te zijn van de politieke cultuur van Den Haag als je iets wilde bereiken bij de gewestelijke overheid. Dankzij het gesprek met De La Bassecour wisten de dorpen

dat het kopen van de heerlijkheid Waterland een mogelijkheid was en hoeveel geld ze ervoor moesten bieden.²⁹

Vervolgens reisden de afgevaardigden naar Amsterdam. Daar stuurden ze een brief naar de achtergebleven dorpsbestuurders in Waterland met de vraag of ze over de prijs wilden vergaderen en de volgende dag afgevaardigden naar Amsterdam wilden sturen om het te bespreken. Uit deze vergadering in Amsterdam bleek dat alle dorpen bereid waren om gezamenlijk 36 duizend gulden te bieden voor de heerlijkheid Waterland. Reeds eerder was afgesproken dat elk dorp een zesde deel van het aankoopbedrag zou betalen, wat betekende dat elk dorp zesduizend gulden zou moeten inbrengen. Hoe dit bedrag zich verhiel tot bedragen die zijn betaald voor andere ambachtsheerlijkheden, is lastig te bepalen. Elke ambachtsheerlijkheid omvatte namelijk een ander gebied met daarbinnen verschillende rechten. Bovendien brachten sommige ambachtsheerlijkheden een bepaalde status met zich mee. We kunnen echter wel stellen dat zesduizend gulden per ambachtsheerlijkheid geen uitzonderlijk hoge of lage prijs was. Op 28 juli maakten de Waterlandse dorpen, met de hulp van Van Sanen, een verzoekschrift op waarin ze een bod deden van 36 duizend gulden voor geheel Waterland. Het proces van het vergaderen over de verkoop van de ambachtsheerlijkheden tot het opstellen van een verzoekschrift, laat zien hoezeer de Waterlandse Unie een rol speelde bij de verkoop van Waterland.³⁰

DE AANKOOP VAN WATERLAND

Toen het verzoek om Waterland te kopen was opgesteld, moest het alleen nog worden ingediend. Op 30 juli reisden Gerrit Mars en Jacob Lammes, dorpsbestuurders uit Broek en Ransdorp, met pensionaris Van Sanen met de postwagen naar Den Haag om diezelfde avond nog voorbereidingen te treffen.³¹ De rest van de afgevaardigden zou zich de volgende dag

bij hen aansluiten. Hoe het de dorpelingen in Den Haag is vergaan, is helaas een raadsel. Het volgende document dat we in het archief vinden, is de reactie van de Gecommitteerde Raden op het verzoek van de dorpen, geschreven op 3 augustus 1731. Hierin maakten de Gecommitteerde Raden bekend dat: 'is goet gevonden en Verstaan, dat alle de Ambagtsheerlijkheden van de Voorschreven ses Gecombineerde Hoofddorpen aan Burgemeesteren en Regeerders van dezelve Dorpen overgedaan en gelaten zullen werden voor de Somma van ses en dertig duisent guldens'.³² Het was de dorpen gelukt! Voordat andere partijen een bod hadden kunnen uitbrengen, hadden de dorpen zelf de ambachtsheerlijkheden van Waterland gekocht.³³

Dit betekent dat er nooit een veiling heeft plaatsgevonden voor de ambachtsheerlijkheden van Waterland. Alvorens andere partijen een bod hadden kunnen uitbrengen, hadden de Waterlandse dorpen de heerlijkheden onderhands van de Staten gekocht. Maar hoe ging het nu verder met Waterland? Ten eerste moesten de financiële zaken op orde worden gebracht. Hiervoor werden wederom Gerrit Mars en Jacob Lammes naar Den Haag gestuurd. Zij werden vergezeld door Jan Bay en Daniel Auxbrebis (of aux Brebis), twee burgemeesters, respectievelijk afkomstig uit Zunderdorp en Schellingwoude.³⁴ Waarschijnlijk stonden de laatste twee heren borg voor de aankoop, aangezien de vier heren naar Den Haag reisden met een 'volkomen Akte van borgtocht'. Bij alle aankopen van heerlijkheden was het verplicht om twee personen aan te wijzen die met hun goederen borg zouden staan voor de koper(s). Vervolgens hadden de dorpen een halfjaar de tijd om de aankoopssom te betalen.³⁵

DE TOEKOMST VAN DE WATERLANDSE UNIE

Eindelijk was het doel van de Waterlandse dorpen bereikt: de heerlijkheid was officieel in hun handen. Maar hoe zouden

de ambachtsheerlijkheden nu bestuurd gaan worden? Dorpsbesturen die de eigen ambachtsheerlijkheden kochten, werden verantwoordelijk voor alle bestuurstaken die een ambachtsheer toekwamen in een heerlijkheid. Zij benoemden voortaan de functionarissen en kregen inkomsten die voortkwamen uit belastingen. In Waterland was de situatie iets ingewikkelder: de zes dorpsbesturen bezaten immers gezamenlijk de ambachtsheerlijkheden. Toch besloten de dorpsbesturen dat alle ambachtsheerlijkheden zelf verantwoordelijk bleven voor hun bestuur. Alle lokale aangelegenheden zouden door de dorpsbesturen worden geregeld. Er kwam dus geen gezamenlijk bestuursorgaan voor geheel Waterland. In plaats daarvan werd de macht binnen de individuele dorpen gehandhaafd en, door het kopen van de heerlijkheid, versterkt.³⁶

Voor de dorpsbesturen van Waterland markeerde 1731 het einde van de conflicten met de baljuw. De macht die de baljuw vóór de verkoop had bij de benoeming van verschillende functionarissen, waaronder de burgemeesters en de schout, kwam namelijk in handen van de dorpen.³⁷ Maar betekende dit dan ook het einde van de Waterlandse Unie? Het optreden van de baljuw had immers een belangrijke rol gespeeld bij het ontstaan van de samenwerking. De aankoop van Waterland betekende geenszins het einde van de Waterlandse Unie. De samenwerking tussen de dorpen werd er juist door versterkt. Door de aankoop van de heerlijkheid kregen de dorpen er namelijk gezamenlijke bestuurstaken bij. Zo waren ze voortaan samen verantwoordelijk voor alle kosten en opbrengsten die het bezitten van de heerlijkheid met zich meebracht. Bovendien betekende de aankoop van de heerlijkheid niet het einde van conflicten met de steden in de Staten. Het bleef lonend om de krachten te bundelen om gezamenlijke belangen te behartigen. Daarom bepaalden de dorpen dat 'de Unie (...) in allen deele geobserveert ende

Naargekomen' moest worden na de aankoop van Waterland.³⁸

De samenwerking die na de aankoop ontstond, was een succes. De dorpsbestuurders waren niet alleen in staat binnen het eigen dorpsbestuur samen te werken, maar ook om de handen ineen te slaan met de andere dorpen. De basis van dit succes was de Waterlandse Unie. Dankzij de Unie waren de dorpen in staat om de ambachtsheerlijkheden gezamenlijk te kopen en daarna succesvol te besturen. Na 1731 zouden de Waterlandse dorpen nog decennialang samenwerken. In 1811 zou de Waterlandse Unie pas ten einde komen, 216 jaar nadat de samenwerking was begonnen. De aanleiding was de ingrijpende verandering van het politieke bestel in de Republiek na de inval van Frankrijk in 1795. Hierdoor viel de bestuurlijke basis van de Waterlandse Unie weg. Na 1795 werd de samenwerking nog enkele keren verlengd, maar in 1811 kwamen de dorpen voor de laatste keer in unieverband samen.³⁹

CONCLUSIE

De Waterlandse Unie heeft tot op de dag van vandaag sporen nagelaten in het landschap van Waterland. In Ransdorp pronkt de zwaan, het symbool voor Waterland, nog altijd op het raadhuis. Tegenover het raadhuis staat bovendien een kerk met een toren waarin de Waterlandse Unie haar documenten bewaarde (fig.2). Deze documenten, die nu zijn ondergebracht in verschillende archieven, maakten het mogelijk om de Waterlandse Unie en de aankoop van Waterland in beeld te brengen. Door de aankoop te vergelijken met die van andere ambachtsheerlijkheden door dorpsbesturen werd duidelijk hoe bijzonder het was. Ten eerste was het de enige aankoop van meerdere ambachtsheerlijkheden door een collectief van verschillende dorpen (die niet onder één ambachtsheerlijkheid vielen). Ten tweede is het bijzonder dat het zes verschillende dorpen is gelukt om, ge-

Figuur 2: A. Rademaker, Gezicht op Ransdorp, 1630, Rijksmuseum Amsterdam. Het raadhuis van Ransdorp is 22 jaar later gebouwd. De toren is in de negentiende eeuw verbouwd, waardoor hij er nu gedeeltelijk anders uitziet dan in de tijd van de Waterlandse Unie. Bron: Rijksmuseum Amsterdam

durende het hele aankoopproces, samen te blijven werken en het algemeen belang te dienen. Dat de Waterlandse dorpen in staat waren om succesvol samen te werken, was te danken aan de jarenlange samenwerking in de Waterlandse Unie. De dorpen hadden hierbinnen geleerd hoe zij het belang van het eigen dorp konden behartigen, maar ook om deze opzij te zetten om gezamenlijk op te komen voor de belangen van Waterland.

Maar wat zegt deze casus over de politieke cultuur van de Republiek? De casus van de Waterlandse Unie legt elementen van een bestuurlijke cultuur bloot, die het Hollandse platteland ontstijgt. Samenwerking speelde een belangrijke rol binnen Hollandse dorpen en tussen dorpen onderling, maar ook binnen andere bestuursorganen. In de Republiek was samenwerking noodzakelijk, omdat er niet één gezagsdrager of bestuursorgaan was wiens stem doorslaggevend was.

Er moest daarom veel overlegd en gediscussieerd worden, alvorens bestuurders tot een besluit kwamen. Dit gold voor verschillende bestuurlijke lichamen, van de Staten-Generaal tot dorpsbesturen. Hierdoor ontstond volgens de historici Willem Frijhoff en Marijke Spies een 'discussiecultuur' in de Republiek. Hierbinnen was politiek niet alleen weggelegd voor bestuurders. Veel mensen droegen bij aan het openbare debat in de Republiek, bijvoorbeeld door openbare discussie, het uitvaardigen van pamfletten of het sturen van verzoekschriften.⁴⁰

Samenwerking was niet alleen noodzakelijk om het bestuur uit te kunnen voeren, maar ook om verdeeldheid te voorkomen. Verdeeldheid werd gezien als een vorm van wanorde. Binnen het vroegmodern wereldbeeld was wanorde in strijd met 'de goddelijke orde en eenheid die in de schepping was bedoeld'.⁴¹ Dit maakte het streven naar eendracht

heel belangrijk. Het is daarom niet verwonderlijk dat het devies van de Staten 'Eendracht maakt macht' was en die van de Waterlandse Unie 'Eendracht doet cleyne saecken bloeyen'.⁴² Het belang van eenheid binnen de Republiek betekende echter niet dat contrasten geen rol speelden. Binnen de Republiek waren er juist veel tegenstellingen, tussen Holland en de andere gewesten, het Noorder- en het Zuiderkwartier, de gewestelijke en lokale overheid, tussen steden en het platteland en zo verder. Deze contrasten, gecombineerd met het streven naar eendracht, maakten de politieke cultuur van de Republiek tot wat het was: een eenheid die in werkelijkheid uit verscheidenheid bestond.⁴³ ■

Renate G.A. Smit rondde in 2020 haar bachelor geschiedenis af aan de UvA met de scriptie 'Eendracht doet cleyne saecken bloeyen', onder begeleiding van Arjan Nobel. Momenteel volgt zij de researchmaster geschiedenis aan dezelfde universiteit. Haar interesse gaat uit naar vroegmoderne sociaal-culturele geschiedenis met een speciale fascinatie voor lokale en dorpsgeschiedenis.

Noten

1. De samenwerking begon als 'het Compromis van Waterland'. In 1619 zou deze samenwerking worden omgezet in de 'Waterlandse Unie'. Het samenwerkingsverband zal in dit artikel voornamelijk als de Waterlandse Unie worden aangeduid: Waterlands Archief Purmerend (verder WAP), Dorpsbestuur Broek in Waterland 1569-1813 (0680) (verder DBW), inv.nr. 47. Stukken betreffende het door de zes Waterlandse hoofddorpen gesloten Compromis van Waterland (verder Stukken), later de Unie van Waterland, 1594-1664, 11 maart 1595.
2. Broek in Waterland zal verder als 'Broek' worden aangeduid.
3. D. Aten, 'Als het gewelt comt'. *Politiek en economie in Holland benoorden het IJ, 1500-1800* (Hilversum 1995) 354-355; F. Brouwer, 'Samen tegen de baljuw. Bestuurlijke samenwerking in de Waterlandse Unie in de 17^e en 18^e eeuw' in: L. Zoon (red.), *Broek en Waterland. Regionale samenwerking en conflicten, 1282-1811* (Hilversum 2019) 40-78, aldaar 49-53.
4. J.V. Rijpperda Wierdsma, *Politie en justitie. Een studie over Hollandschen staatsbouw tijdens de Republiek* (Zwolle 1937) 22.
5. M. Beekhuis, 'Bezit verkocht'. *De verkoop van ambachtsheerlijkheden door de Staten van Holland en West-Friesland 1722-1742* (Ongepubliceerde doctoraalscriptie geschiedenis Rijksuniversiteit Leiden 1990) 4; Brouwer, 'Samen tegen de baljuw', 71.
6. Over het vroegmoderne platteland is helaas maar weinig geschreven, zeker in vergelijking met steden. Er zijn geen grote overzichtswerken verschenen over het platteland, maar wel enkele lokaalgerichte studies, zoals: A.Th. van Deursen, *Een dorp in de polder. Graft in de 17de eeuw* (5^e druk; Amsterdam 1998) en A. Nobel, *Besturen op het Hollandse platteland. Cromstrijen 1550-1780* (Zutphen 2012). De grote mate van bestuurlijke verschillen tussen de dorpen, zowel binnen als buiten de gewesten, helpt hier niet aan mee. Over de verkoop van ambachtsheerlijkheden door de Staten van Holland is daarnaast praktisch niets geschreven. Het meest omvattende werk over de verkoop van ambachtsheerlijkheden door de Staten van Holland is een ongepubliceerde doctoraalscriptie van Max Beekhuis uit 1990: Beekhuis, 'Bezit'.
7. Aten, 'Als het gewelt', 354-355; Nobel, *Besturen*, 29 en 156-157; Brouwer, 'Samen tegen de baljuw', 42-43.
8. Brouwer, 'Samen tegen de baljuw', 43; S. Groenveld en P. Wagenaar, 'De Republiek der Verenigde Nederlanden. Het 'makelaarskarakter' van het Nederlands openbaar bestuur (1555-1795)' in: P. Wagenaar, T. Kerkhoff en M. Rutgers (red.), *Duizend jaar openbaar bestuur in Nederland. Van patrimoniaal bestuur naar waarborgstaat* (Bussum 2011) 91-148, aldaar 101 en 118; Nobel, *Besturen*, 29 en 31; Idem, 'Heerlijkheden in Holland. Een historiografische en historische verkenning' in: F.W. Lantink en J. Temminck (red.), *Heerlijkheden in Holland* (Hilversum 2017) 15-52, aldaar 18.
9. De lage jurisdictie omvatte dagelijkse bestuurstaken zoals het registreren van testamenten en eigendomsoverdrachten. De middelbare jurisdictie betrof de berechting van lichte misdaden waarvoor geldboetes mochten worden geëist en het recht om keuren en reglementen op te stellen. De hoge jurisdictie omvatte het recht om zware misdaden te berechten met geldboetes, lijfstraffen, verbanning of de doodstraf: Nobel, *Besturen*, 30.
10. Beekhuis, 'Bezit', 18; A.S. de Blécourt, 'Heerlijkheden en heerlijke rechten', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 2:1 (1920) 42-134, aldaar 72, 81 en 96; Groenveld en Wagenaar, 'De Republiek', 101; Nobel, *Besturen*, 29-31; Idem, 'Heerlijkheden', 18-20.
11. Beekhuis, 'Bezit', 46; Brouwer, 'Samen tegen de baljuw', 43 en 61; Nobel, *Besturen*, 31; Idem, 'Eenheid versus verscheidenheid. Bestuurlijke samenwerking in de vroegmoderne Zaanstreek' in: E. Beukers en C. van Stijl (red.), *Geschiedenis van de Zaanstreek* (Zwolle 2012) 321-

- 343, aldaar 339; Idem, 'Elc liep met de zijnen inden hagh'. Hollandse dorpsbestuurders en hun belangenbehartiging bij de gewestelijke Staten, 1568-1700' in L. Geevers en G. Vermeesch (red.), *Politieke belangenbehartiging in de vroegmoderne Nederlanden. De rol van lobby, petities, en officiële delegaties in politieke besluitvorming* (Maastricht 2014) 31-45, aldaar 33-34.
12. Groenveld en Wagenaar, 'De Republiek', 101.
13. Aten, 'Als het gewelt', 289 en 293; Groenveld en Wagenaar, 'De Republiek', 101; Nobel, 'Elc liep met de zijnen', 32-33.
14. Aten, 'Als het gewelt', 330-332; A.Th. van Deursen, 'De burgers van Graft. Afhankelijkheid en zelfstandigheid van een Hollands dorps in de zeventiende eeuw' in: H. Soly en R. Vermeir (red.), *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden. Liber Amicorum prof. dr. M. Baelde* (Gent 1993) 391-403, aldaar 402; Groenveld en Wagenaar, 'De Republiek', 114; Nobel, *Besturen*, 152-155; Idem, 'Eenheid', 333 en 336; Idem, 'Elc liep met de zijnen', 31.
15. Beekhuis, 'Bezit', 46; C. Boschma-Aarnoudse, 'De economisch-historische footprint van Waterland (1400-1800)' in: L. Zoon (red.), *Broek en Waterland. Regionale samenwerking en conflicten, 1282-1811* (Hilversum 2019) 79-124, aldaar 82; Brouwer, 'Samen tegen de baljuw', 49-53; WAP, DPW, inv.nr. 47, Stukken, 11 maart 1595 en 23 november 1619.
16. Een samenwerking die overeenkomsten vertoonde met de Waterlandse Unie, was de 'Zes Zuid-Hollandse dorpen': Nobel, *Besturen*, 156; Idem, 'Eenheid', 333.
17. J.C. Kennedy, *Een beknopte geschiedenis van Nederland*, vert. S. Kennedy-Doornbos (Amsterdam 2017) 174-176 en 195; T. de Nijs, 'Politiek en openbaar bestuur. In een groter geheel' in: T. de Nijs en E. Beukers (red.), *Geschiedenis van Holland*, Deel III: 1795 tot 2000 (Hilversum 2003) 8-24, aldaar 7; Nobel, *Besturen*, 37; Idem, 'Heerlijkheden', 30; Rijpperda Wierdsma, *Politie*, 22.
18. M.J. Prins, 'Handel in Heerlijkheden. Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795', *Virtus* 24 (2017) 31-56, aldaar 34.
19. Brouwer, 'Samen tegen de baljuw', 71; Nobel, 'Heerlijkheden', 30; M.J. Prins, 'Heren van Holland. Het bezit van Hollandse heerlijkheden onder adel en patriciaat (1500-1795)', *Virtus* 22 (2015) 37-62, aldaar 41; WAP, DBW, inv.nr. 86, Constitutie van de ambagtsheerlykheeden (...) (verder Constitutie), 1731.
20. Beekhuis, 'Bezit', 40.
21. Ibidem, 40 en 43; Groenveld en Wagenaar, 'De Republiek', 101; Prins, 'Handel', 39 en 50; Idem, 'Heren', 42, 56 en 59.
22. Beekhuis, 'Bezit', 46 en 88; Nobel, *Besturen*, 37; Prins, 'Handel', 39; Stadsarchief Amsterdam (verder SAA), Inventaris van het Archief van de Zes Waterlandse ambachtshoofden of Dorpen Ransdorp, Zuiderwoude, Landsmeer, Zunderdorp, Broek en Schellingwoude (verder IA), inv.nr. 5, Register van plakaten en resoluties van de Staten van Holland en West-Friesland (...) (verder Register), 12 juli 1731; WAP, DBW, inv.nr. 85, Stukken betreffende de aankoop in 1731 van de Staten van Holland van de ambachtshoofden onder Waterland door de zes hoofddorpen van Waterland (...) (verder Stukken), 12 juli 1731.
23. Brouwer, 'Samen tegen de baljuw', 74; SAA, IA, inv.nr. 5, Register, 12 juli 1731; WAP, DBW, inv.nr. 85, Stukken, 12 juli 1731.
24. Beekhuis, 'Bezit', 36; Brouwer, 'Samen tegen de baljuw', 71; Van Deursen, 'De burgers', 402; Groenveld en Wagenaar, 'De Republiek', 114; Nobel, 'Eenheid', 336; Idem, 'Elc liep met de zijnen', 43; J. Roelevink, 't Welck doende etcetera'. Lobby bij de Staten-Generaal in de vroege zeventiende eeuw', *Jaarboek Geschiedkundige Vereniging Die Haghe* (1990) 153-167, aldaar 153; Th.H.P.M. Thomassen, *Instrumenten van de macht. De Staten-Generaal en hun archieven 1576-1796* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2009) 116-117; WAP, DBW, inv.nr. 85, Stukken, 12 juli 1731.
25. De Gecommitteerde Raden waren het dagelijks bestuur van de Staten van Holland. Er waren er twee: één voor het Noorderkwartier en één voor het Zuiderkwartier: Groenveld en Wagenaar, 'De Republiek', 105.
26. SAA, IA, inv.nr. 5, Register, 13 en 27 juli 1731; H. Waltmans, *Waterland* (Landsmeer 1996) 67; WAP, DBW, inv.nr. 85, Stukken, 28 juli 1731.
27. SAA, IA, inv.nr. 5, Register, 27 juli 1731.
28. Ibidem.
29. Ibidem, 12, 19 en 27 juli 1731; Waltmans, *Waterland*, 67.
30. Beekhuis, 'Bezit', 41; Brouwer, 'Samen tegen de baljuw', 71; A. van Damme, *Verkochte domeinen en ambachtshoofden in Holland en West-Friesland 1580-1807* (Haarlem 1904) 10-11; SAA, IA, inv.nr. 5, Register, 27 en 28 juli; WAP, DBW, inv.nr. 85, Stukken, 28 juli.
31. SAA, IA, inv.nr. 84, Machtiging van bepaalde personen (...) (verder Machtiging), 28 juli 1731.
32. SAA, IA, inv.nr. 5, Register, 3 augustus 1731; WAP, DBW, inv.nr. 85, Stukken, 3 augustus 1731.
33. SAA, IA, inv.nr. 5, Register, 30 juli 1731; WAP, DBW, inv.nr. 85, Stukken, 30 juli 1731.
34. SAA, IA, inv.nr. 84, Machtiging, 29 juli 1731 en 12 oktober 1731.
35. Beekhuis, 'Bezit', 35; SAA, IA, inv.nr. 5, Register, 11 augustus 1731; WAP, DBW, inv.nr. 85, Stukken, 11 augustus 1731; WAP, DBW, inv.nr. 86, Constitutie, artikel 21.
36. Brouwer, 'Samen tegen de baljuw', 74; WAP, DBW, inv.nr. 85, Stukken, 22 november 1731; WAP, DBW, inv.nr. 86, Constitutie, artikel 5.
37. Om te voorkomen dat de baljuw na de verkoop een deel van zijn macht verloor, kwam een deel van het benoemingsrecht pas in handen van de koper(s) wanneer de huidige baljuw zijn functie had neergelegd of was overleden. Ondanks het feit dat de baljuw nog een lange tijd betrokken bleef bij de benoeming van functionarissen in Waterland, tot 1762, ontstonden er geen conflicten tussen de baljuw en de dorpsbesturen na de aankoop. In 1720 was er namelijk een baljuw aan de macht gekomen die, anders dan zijn voorganger, de rol van het dorpsbestuur bij het benoemen van functionarissen respecteerde: Brouwer, 'Samen tegen de baljuw', 74; WAP, DBW, inv.nr. 86, Constitutie, artikel 5.
38. WAP, DBW, inv.nr. 85, Stukken, 22 november 1731 en 7 april 1735.
39. Brouwer, 'Samen tegen de baljuw', 74-75 en 78.
40. W. Frijhoff en M. Spies, *1650. Bevochten eendracht* (Den Haag 1999) 218-220; Nobel, *Besturen*, 164; J. Pollmann, 'Eendracht maakt macht. Stedelijke cultuurijsden en politieke werkelijkheid in de Republiek' in: D. Bos, M. Ebben en H. te Velde (red.), *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu* (Amsterdam 2007) 134-151, aldaar 137 en 150.
41. Pollmann, 'Eendracht', 144.
42. Ibidem, 138.
43. W. Frijhoff, 'Slotbeschouwing. Hollands Hegemonie' in: T. de Nijs en E. Beukers (red.), *Geschiedenis van Holland*, Deel II: 1572 tot 1795 (Hilversum 2002) 465-491, aldaar 477-479; Nobel, *Besturen*, 165; Pollmann, 'Eendracht', 144.